

CPTED

– základné metodologické východiská

Prevencia kriminality – kriminalita v prostredí

Robert Špaček
Julián Kepl

Kriminalita je fenomén starý ako ľudská civilizácia a rozšírený globálne. Boj s kriminalitou osciluje medzi reštrikciou a prevenciou. Globálny charakter kriminality, prirodzené, prináša medzinárodnú spoluprácu aj v oblasti prevencie. Konkrétnym príkladom je projekt CPTED – Crime Prevention Through Environmental Design (Prevencia kriminality tvorbou prostredia). Koncepcia CPTED okrem iného prináša aj spoluprácu policajných zložiek s architektmi a urbanistami. V podstate je to náznak ideového návratu k stavu v antických mestách, kde boli na roveň postavení staviteľ mesta a zákonodarca¹. V tomto príspevku chceme poukázať na súvislosti medzi mestom – architektúrou a urbanizmom – a bezpečnosťou, ako ich vnímame v procese výučby na Fakulte architektúry STU. Táto koncepcia nie je explicitne zakotvená v systéme výučby, venujeme sa jej v rámci aktivít spojených s kvalitou prostredia, najmä na Ústave experimentálnej a ekologickej architektúry. Udržateľnosť života má prírodnú, sociálnu, ekonomickú, kultúrnu zložku a s kvalitou života nepochybne súvisí aj pocit bezpečnosti.

História, ideálne mesto

Pojem ideálne mesto v sebe skrýva aj snahu riešiť bezpečnosť občanov. Ideálne mesto prechádza historiou urbanizmu ako plynulá niť. Ideálne tu neznamená aktuálny spôsob fungovania, ale pôvodný zámer urobiť v danom čase najlepšie rozhodnutie pre budúcnosť. Predstava ideálu v zmysle bezpečnosti a ochrany vyvrcholila v renesancii a z veľkej časti bola prenesená do života. Predstava sociálnych ideálov prešla od Thomasa Mora cez utopistických socialistov k Le Corbusierovi, sociálnemu krídлу Bauhausu... Välastnou cestou prešiel aj ideál organizácie mesta – racionálne ortogonálne siete, radiálne systémy, pásmové usporiadania. S tým súviseli aj predstavy o veľkosti... až k fikciám 120-miliónového mesta F. Hallera². Podstatou sú vopred dané geometrické pravidlá organizácie mesta. S ideálnym mestom sa spájajú mená od Platóna cez Vitruvia, Alberta, Filareteho k utopistickým sociálnym idealistom až k sociálnym revolucionárom. Svoje pred-

stavy kreslil búrlivák F. L. Wright i u nás známy súčasný švajčiarsky architekt J. Dahinden.

„Ideálna“ sieťová pravouhlá štruktúra mesta má korene v starom Egypte, prešla antikou, Španieli ju uplatnili pri Buenos Aires, Barcelone, k dononalosti ju dovedol americký prezident Thomas Jefferson, „naštvorčekoval“ celé Spojené štaty a predprogramoval systém miest.

Pri štúdiu pojmu narazíme na obrázok neznámeho autora, ukazujúci renesančné princípy urbanizmu. Existujúce budovy – rímske koloseum, florentské baptistérium a triumfálny oblúk sú spojené do obrazu mesta a predstavujú tri hlavné zložky života: vojenskú, oddychovú, duchovnú. Kompozícia bola chápána ako alegória dobre organizovaného, ideálneho mesta.

Renesančná aditívnosť neznámeho autora sa stretla s novými koncepciami – Palmanova, i s detailmi usporiadania objektov vo vzťahu k infraštrukture a doprave – Sforzinda od da Vinciho či Filareteho. Bezpečnosť bola takmer vždy východiskom, smerom navonok reprezentovaná hradbami, smerom dovnútra štatútom mesta.

Ideálne mestá nie sú len európsky fenomén, poznamé aj orientálne príklady.

Reakciu na živelný vstup priemyslu do mesta boli hnuta City Beautiful a Green City z USA – predstava ideálneho mesta položená na existujúce mestá. City Beautiful bolo reakciou na sebareflexiu americkejho spôsobu života na prelome 19. a 20. storočia – konzumnosť, sociálne napäťia, násilie, preľudnené mestá s neorganizovaným bývaním... Nositelmi urbánnych reforiem sa stali stredná a horná stredná vrstva. Mestá sa začali zbavovať provizórnych obytných oblastí. Podstatou hnutia bolo zlepšenie hygienických podmienok a v konečnom dôsledku vytvorenie krásneho mesta, hnutie sa stalo americaným cieľom. Premisou hnutia bola myšlienka, že krása mesta môže byť účinným sociálnym nástrojom. Prvým systémovým prejavom hnutia v zmysle estetizácie a sociálneho riadenia bol D. Burnhamov plán Washingtonu z roku 1901. Mc Millanova komisia takto vstúpila do charakteru L`Enfantovho barokového mesta z roku 1791.

1 | Palmanova, stále aktuálne ideálne mesto

Popri veľkých a známych koncepciách ideálneho mesta v tichosti existovali predstavy, ktoré možno skryte ovplyvnili všeobecne známe projekty v 20. storočí. Patrí sem napríklad vízia Metropolis, ktorej autorom je vynálezca žiletky King Champ Gillette. Svoju predstavu publikoval v knižke *The Human Drift* v roku 1894. Chcel etablovať ideálnu spoločnosť pre výrobu a distribúciu životných potrieb. Okrem polnohospodárskych činností, všetky ostatné aktivity i populácia malí byť sústredené v gigantickom urbánnom komplexe Metropolis, v perfektnom ekonomickom systéme výroby a distribúcie so všetkými prvkami pokroku. Chcel len jedno mesto na kontinente, možno aj na svete.

Pri pohľade späť boli ideálne pravouhlé systémy, polygonálne uzavreté mestá, záhradné mestá so sa-moštatnými suburbiami, pásmové mestá, otvorené radiálno-okružné mestá... reálna životoschopnosť išla vlastnými cestami.

Budúci vývoj bude nevyhnutne hľadať súlad s prostredím, piateľskú koexistenciu mesta so samotným územím, na ktorom stojí i so širším okolím. Budú sa rozvíjať koncepcie zníženej závislosti od primárnych energetických zdrojov, koncepcie využívania miestnych možností. Energetická bezpečnosť je novou, ale strategickou kategóriou.

Bezpečnosť – história

Potreba bezpečnosti bola jedným z hlavných dôvodov vzniku miest. Ochrana pred protivenstvami prírody a ochrana pred inak zmýšľajúcimi ľuďmi opevňovala sídla, mestské hrady sú jedným zo základných fenoménov historických miest. Princíp sa neuplatňoval len v Európe, opis čínskeho mesta je – nielen beletristicky – presvedčivo prezentovaný v knižkách R. van Gulika o sudcovi Ti.

Hradobné systémy sa rozvíjali od staroveku cez stredovek až po sofistikované renesančné „ideálne“ opevnené, bezpečné mestá. Ideálne mestá vymýšľali takmer programovo mnohí architekti – Vincenzo Scamozzi, Francesco de' Marchi a iní. Extrémny príklad z hľadiska „vertikálnej“ bezpečnosti mesta predstavuje Daniel Speckle. Častým úkazom boli viaceré hradobné okruhy. Mesto prerástlo prvý obranný systém a musel byť vybudovaný druhý, väčší. Príkladom je dejinami ľažko skúšaná krétska Chania. Byzantské hrady prestali využívať a počas benátskeho obdobia bol vybudovaný nový hradobný okruh s bastiónmi odolnými proti vtedajšej technike. Tureckému obliehaniu však neodolali, delostrelectvo už nemuselo hrady rozbijať, strieľalo ponad ne. Hradby potom úplne stratili význam, v rozvoji mesta boli nahradené okružnými komunikáciami, napríklad Ringstrasse vo Viedni.

V našich podmienkach môžeme spomenúť Nové Zámky, ktoré boli jednou z najmodernejších protitureckých pevností v 16. storočí v Európe. Pôdorys vychádzajúci z predstáv o ideálnom meste sa v 17. storočí dostal do znaku mesta. V súčasnosti je univerzálnym znakom – symbolom Nových Zámkov. Na pôdoryse mesta je dodnes čitateľný pôvodný princíp pevnosti.

Mesto postavené okolo hradu malo bezpečnosť založenú na postupnosti. Obrana sa postupne sfahovala z hradieb do hradu na jednotlivé nádvoria až do veží. Hradby nám dnes sprítomňujú betónové a iné zátarasy okolo veľvyslanectiev a iných budov vyžadujúcich ochranu. Transparentnosť parteru nedovoľuje plnohodnotnú ochranu, ktorá väčšinu času nie je nevyhnutná. V prípade „rizikových“ podujatí sa parter „opevní“.

2 | Skyline San Gimignana je obrazom hľadania bezpečnosti

Bezpečnosť mesta ako celku súvisela aj s požiarom bezpečnosťou. Katastrofálne požiare sprevádzajú história všetkých miest. Často boli dôvodom na revitalizačný kvalitatívny skok v urbanizme. Historici dodnes ľutujú, že Londýn sa po veľkom požiari v roku 1666 nevyvýjal podľa projektu Ch. Wrena. Kataklizma pre jednu generáciu môže byť katarziou pre história urbanizmu. Samostatnou kategóriou bezpečnosti bola kedysi ochrana proti epidémiam, najmä proti moru. Zaujímavé informácie tu ponúka najmä M. Foucault v knihe *Dozerat a trestať*. Mesto bolo rozdelené na pravidelné sektory s režimom zberu mŕtvyh, aby niektorí mali nádej na prežitie. Morové stĺpy sú ako umelecké artefakty spomienkou na tento typ nebezpečenstva.

Postupnosť v mierke bezpečnosti spočívala v bezpečnosti domu samotného – nielen pred vonkajším nepriateľom mesta, ale aj pred samotnými obyvateľmi. Príkladmi sú rozvinutejšie vežové domy z talianskych miest, najviditeľnejšie asi v San Gimignane. Stavanie rodových veží sa pripisuje majetnosti občanov, rozhodujúca však nepochybne bola obranyschopnosť. Vnútri veže sa ľahko útočí, veža sa dá produktívne brániť. Stavalia určite boli bohatí, inak by veže nepostavili a mali by o dôvod menej na obranu, nebyť bohatstva. Obrana je zaujímavý fenomén, treba mať dôvod – čo brániť, zároveň „na to“ treba mať. Chránený majetok musí ochranu samého seba dokázať zaplatiť, to platí dodnes.

Ojedinelým príkladom pohodlia a bezpečnosti je Vasariho prechod vo Florencii v úrovni druhého podlažia Ponte Vecchia. Vasariho koridor bol postavený na jar v roku 1565 za päť mesiacov. Takmer kilometer dlhá krytá chodba spája vtedajšie pracovisko Francesca I. Medici – palác Uffizi a jeho sídlo

palác Pitti. Kvôli komfortu vládcu bol prestaňovaný aj mäsový trh z Ponte Vecchia. Z chodby je priebeh aj do kostola Santa Felicita – umožňoval diskrétnu účasť na bohoslužbách. V chodbe je vyše 700 obrazov, tvorí selektívnu súčasť galérie Uffizi. Prechodom bolo možno unikať pred vraždenými rodovými stretmi napľňajúcimi Machiavelliho tézu, že nastupujúcivládca musí vyzabíjať predchodcu aj s rodinou až do dôsledkov.

Priestorová bezpečnosť je obojsmerná veličina. Budovy chránime pred rizikami prichádzajúcimi zvonka, mestské priestory chránime pred únikmi rizík z nebezpečných budov – napríklad v väzení. Niektoré mestá, napríklad Kingston na Jamajke, majú definované nebezpečné zóny, kam sa ne-domorodcom neodporúča zablúdiť. Bezpečnosť domov bola vždy a všade zvýrazňovaná mrežami a okenicami najmä na prízemí. Nedostatočná „verejná“ bezpečnosť mesta vedie k vytváraniu súkromných uzavretých strážených enkláv. V indickom Bombaji môže človek nadobudnúť dojem, že stráženie je jedným z rozšírených povolaní. Bezpečnosť súčasného mesta súvisí s dopravou, kriminalitou a fyzickou bezpečnosťou typu „nepotknúť sa“, „nešmyknúť sa“, nespadnúť do priebliny či rieky.

Dostatočné osvetlenie, monitorovanie verejných priestorov kamerovými systémami obmedzujú súkromie, základnou otázkou je, na akú mieru súkromia, intimitu máme nárok vo verejnom prostredí. Aktuálnym typom bezpečnosti je aj bezpečie pre nechcené bezmocné detičky, ktoré je možné na určených miestach bezpečne odložiť. Veľkým oblúkom sa vraciame k možnosti, ktorú poskytoval už temný stredovek. Dnešné „hniezda“ - inkubátory nie sú pri kostoloch, ale spravidla pri nemocniciach.

Neslušnosť

Neslušnosť nie je len prostým opakom slušnosti. Neslušnosť popiera slušnosť a zároveň útočí na fixované spoločenské normy a zvyklosť. Vo všeobecnosti je neslušnosť spôsob správania sa pod hranicou právej postihnutelnosti alebo oscilujúci okolo nej. V konečnom dôsledku znižuje pocit bezpečnosti občanov.

Individuálna neslušnosť je nepríjemná, ale neohrozuje podstatu mesta. Nebezpečná je neslušnosť systému, lebo môže mesto postupne zvnútra degradovať. Neslušnosť tu často súvisí so zlyhávaním infraštrukturých sietí, subsystémov a údržby. Ak na konečnú zastávku príde autobus na „výstupište“, cestujúci vystúpia, potom autobus prázdny stojí, na „nástupište“ čakajúci moknú, je to od mesta neslušné. Ak je mesto špinavé, je to neslušné, nastane efekt „malá kopa pýta viac“. Nevyspané smetné koše sú neslušnosťou mesta, nie ľudí.

Je neslušné, ak mesto neponúka svojim obyvateľom a hosťom dostatok pitnej vody zadarmo. Je neslušné od mesta, ak neponúka dostatok verejných záchodov a potom postihuje ľudí za budenie verejného pohoršenia, prípadne za znečisťovanie mesta. Za kvalitu ponuky musí zodpovedať systém – mesto, mestská časť, obec. Neslušnosť systému z najvyšej úrovne chtiac-nechtiac legalizuje individuálnu neslušnosť. Viaceré aspekty súčasne indikujú aj pocit bezpečnosti občanov a návštěvníkov mesta.

Ak systém zlyhá v kvalite parametrov prostredia, reakcia ľudí je:

- „pozitívne silné povahy“ zostanú slušné,
- váhavci si povedia, keď už niekto začal robiť nepriadiok, ja sa už len pridávam,
- ortodoxní ničitelia vnímajú začaté dielo a aktívne dokonajú nepriadiok alebo devastáciu.

Normatívnosť má byť zdôraznená slušnosťou. U nás sa často stretávame s neslušnosťou, ktorá bojuje proti zavedenej normatívnosti. Na dvojprúdovej ceste slušný vodič auta zastane pred prechodom pre chodcov, vo vedľajšom pruhu si iný vodič myslí, že to urobil preto, že nevie jazdiť, a zrazí chodca, ktorý sa spoliehal na dodržiavanie pravidiel.

Krajným prejavom individuálnej a vyhotenej kolektívnej neslušnosti je vandalizmus – zámerne ničenie spoločného majetku alebo majetku iných jednotlivcov – so zlým úmyslom. Keď Vandali – východogermánsky kmeň – ničivo vstúpili do Rímskej ríše v 4. a 5. storočí, asi netušili, ako intenzívne vstúpili do histórie. Mesto preukazuje svoju životaschopnosť aj tým, že sa dokáže suverénne a rýchle vyravnáť aj s prejavmi vandalizmu. Prevencia a najmä okamžitá náprava poškodených vecí je zatial najúčinnejšia známa forma boja proti individuálnej neslušnosti. S týmto fenoménom verejnosť často priamo spája najmä graffity.

Pojem graffity historicky súvisí s odovzdávaním informácií písmom alebo obrazom na verejne viditeľných miestach. Obsahovo sa za prapôvod pojmu považujú už jaskynné maľby. Samotné slovo a jeho súčasný význam vznikol ako sprievodný jav hiphopovej kultúry v USA. Pouličné skupiny si grafickými značkami vyznačovali územia „patriace“ im – princíp territoriality známy zo živočisnej ríše. Ľahká dostupnosť sprejov viedla postupne k masovému rozšíreniu tohto fenoménu a k prísnej hierarchii sprejerskej scény. Všadeprítomnosť nápisov a obrazov priniesla jednak vznik samostatného sektora služieb špecializujúcich sa na ich odstraňovanie a tiež sformovanie časti teoretikov výtvarného umenia, venujúcich sa tomuto územu. Je zaujímavé, možno prirodzené, že sprejéri sú takmer výlučne mladí muži.

Noviny International Herald Tribune z 24. – 25. júla 1971 uverejnili krátku štúdiu o tñedžerovi Taki z Manhattanu, ktorý svoje meno a číslo ulice písal v sade, kde chodil – nasledovník či nový Kilroy (ktorý kedysi začal tým známym „Kilroy was here“). Článok vyznieva vcelku pozitívne: „nie je to úžasné?“

Súčasný vandalizmus grafit sa v USA delí na „pioneer“ graffity – vopred plánované „výtvarné“ dielo, odkaž alebo téma – tvorí asi 5 %, „gang“ graffity – uličná komunikácia, šírovane odaky – 10 %, „tagger“ graffity – iniciály jednotlivcov alebo skupín – crews – 80 – 85 %.

Európska scéna grafit sa začala vyvíjať počas študentských revolt koncom šesťdesiatych rokov 20. storočia. V USA, kde fenomén vznikol, sa začalo s účinnými programami na odstraňovanie grafit a s legislatívnym podchytením postupov zo strany mesta a polície. Tu si treba uvedomiť, že aj súkromná stena tvorí prvok verejného priestoru mesta. Účinné programy uplatňujú princíp „zero tolerance“. Denné čistenie zbavuje writerov motivácie a stojí ich tiež peniaze. Graffity sú svojou podstatou odsúdené na efemérnosť, ich protagonisti s tým rátajú.

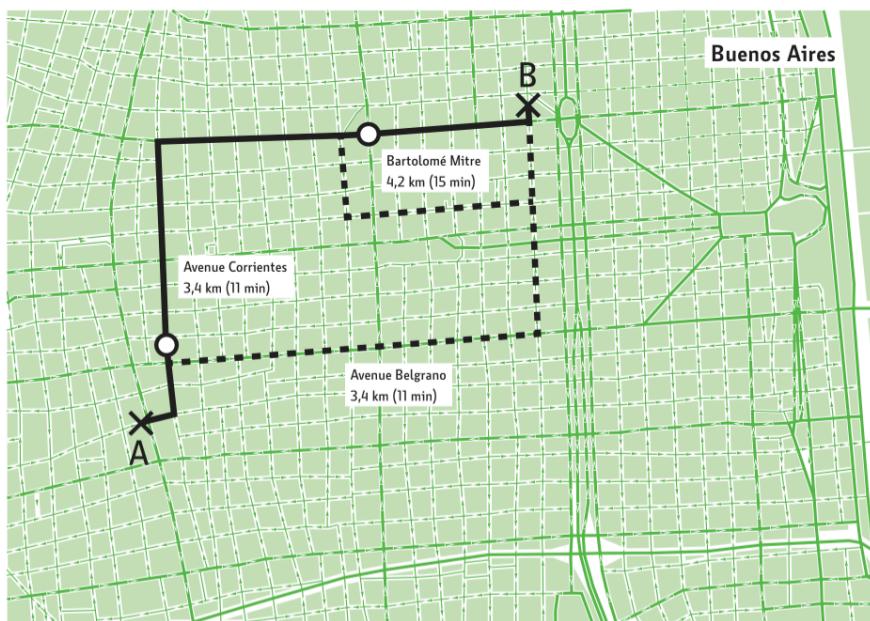
Úvahy, či a nakoľko sú graffity umenie, môžu byť nebezpečné, podstatou ostáva, že sprejovanie je útok proti majetku a kultúre. Legalizácia prostredníctvom teórie umenia by mala byť uvážlivá.

Programy boja proti grafitom sú založené na boji so sprejerskou mentalitou demonštrujúcou „táto časť mesta patrí nám“. Organizácie bojujúce proti grafitom musia účinne a rýchle odstrániť všetky prejavy. Ak do 24 hodín sú plochy opäť čisté, sprejeron postupne prejde chut' a energia. Verejnosť môže mať oprávnený pocit, že mesto patrí jej. Stojí to energiu, trpezlivosť a peniaze, ale mesto je čisté.

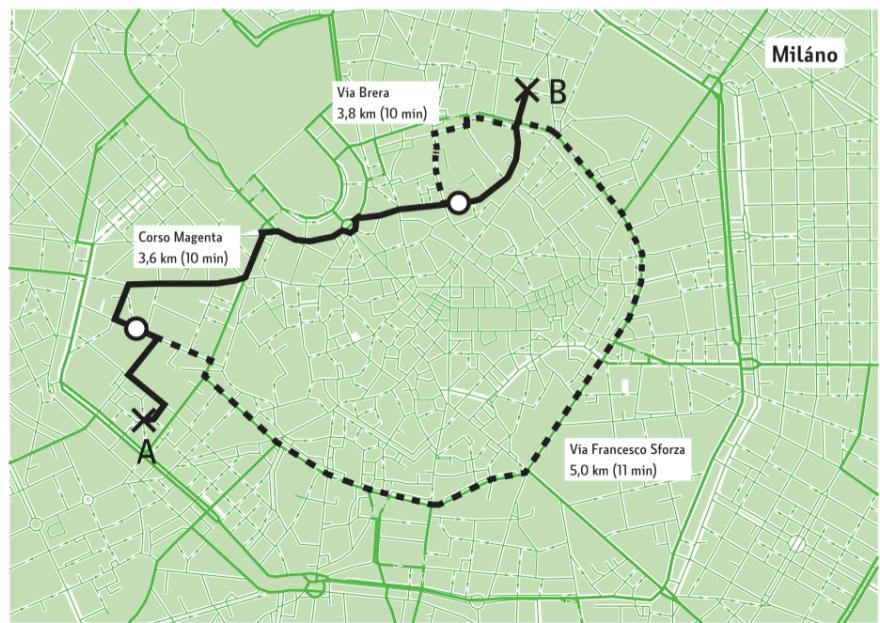
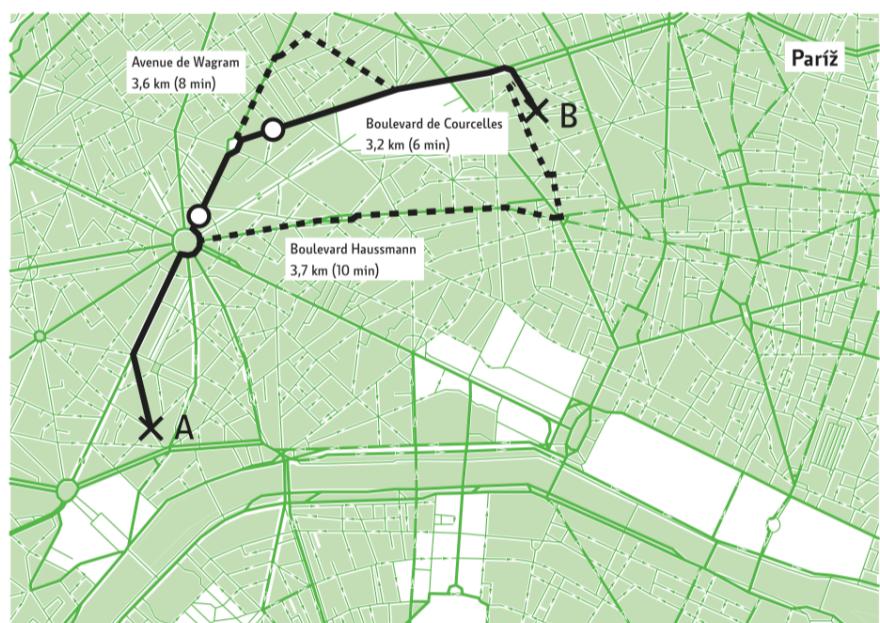
Graffity sú rebéliou, manifestáciou sily, umením subkultúry. Teoretická scéna ponúka kategorizáciu – od latrinálií cez sociálne a politické kampane až po voľnú či cielenú výtvarnú tvorbu. Slogan „Graffiti nepatria do galérie, patria na ulicu“ sa modifikoval

3 | Graffity preniknú aj na celkom neprístupné miesta, Grand place v Lille

4 | Porovnanie rôznych urbánnych štruktúr z hľadiska bezpečnosti prístupu, alternatívne trasy medzi bodmi záujmu.

vznikom otvorenej galérie z časti berlínskeho múru po jeho likvidácii. Za základnú, najškodlivejšiu úroveň považujeme tagy – podpisy, taggeri sú spodnou vrstvou grafitákov. Hornú úroveň tvoria kingovia, ktorí občas zo-šlachtujú prázdne plochy voľným umením alebo na objednávku reklamami.

„Poctivý writer“ nespreuje kultúrnu pamiatku, prejavujú sa u ten taggeri. Legalizácia grafit mestom, ktoré poskytne voľné plochy, zbavuje sprejovanie adrenalínu, ktorý je v istom zmysle jeho podstatou. Aj tie najkrajšie graffiti sa nám väčšinou vnučujú, writeri na jednej strane žiadajú toleranciu, sami však vedia byť definitívne netolerantní. Negatívnu účinnosť a dynamiku grafit zvyšuje využívanie dopravných prostriedkov – električiek a vlakov – ako nosného média.

Tolerancia

Ako do rozmeru pojmov urbánna demokracia a slušnosť vložíme toleranciu, tolerantnosť, dostaneme ďalšie zjemnenie kvality mestského prostredia.

Tolerancia, tolerantnosť sú pojmy, s ktorými narábame ako so samozrejmosťou. Máme pocit, väčšinou celkom opravnene, že ich zmysel chápeme. Pojem sa vyskytuje od techniky cez politológiu až po každodenný život. Tolerančný patent Jozefa II. zohral v novodobých dejinách Európy zásadnú úlohu. Tolerancia je znášanlivosť voči presvedčeniu a názorom, technicky najvyššia prípustná odchýlka. Tolerovať znamená trpieť, znášať, dovoľovať, pripúštať, určovať, označovať prípustnú mieru. Termín sa po prvý raz objavil v 16. storočí, v čase náboženských vojen a niekedy sa chápal pejoratívne ako synonymum ľahostajnosti k pravde náboženských dogiem. Od 18. storočia sa chápe ako duchovný postoj, ktorý každému poskytuje slobodu vyjadrovať svoje názory a postoje odlišné od zaužívaných či všeobecne prijímaných.

Systém musí tolerovať jednotlivca, silnejší partner slabšieho, ale platí to aj vice versa. Auto toleruje chodca, ale vodičom dobre padne, keď im občas chodec dá „prednosť“ na prechode. Ľovek, ako zraniteľnejší partner vo vzťahu človek – automobil, dostáva viac šancí, je zvýhodnený tým, že v situáciach, ktoré

sú zamýšľané ako rovnoprávne, demokratické, vytvoríme priestorové, fyzické opatrenia. Spomaľujúce priečne pásy, zúžené a súčasne zdrsnené či prevýšené prvky v jazdnej dráhe automobilu sú prejavom slušnosti a tolerancie voči človeku „na nohách“. Miera demokracie politického, spoločenského života, riadenia štátu sa, prirodzene, premietia do usporiadania mesta, podľa vzorca tempo, respektíve potencie skupiny sa riadi tempom, respektíve potenciou najpoložšieho alebo najslabšieho člena.

Priestor vyplnený toleranciou bolo treba začať vytvárať z drobných zárodkov prejavov rešpektu voči slabým. V podstate voči človeku všetkých. Stredoveké mesto bolo ohľaduplné (azyl, nálezince...), hoci bolo spravované kvázi neľudsky. Corbusierovské mesto pre človeka nového veku stratilo zo zreteľa človeka, rešpektovalo tri milióny ľudí, ale netolerovalo človeka, človeka individuum, človeka starého, človeka v kolieskovom kresle, človeka nevidiaceho, hluchého, malého vzrastu... Do tohto myslenia bolo treba „zasunúť páčidlo tolerancie“, vytvoriť medzeru, postupne ju zväčšovať a začať byť jednoducho slušný. Najprv možno v mikropriestore, postupne v systéme. Ak autobus umožní nastúpiť všetkým neštandardne pohyblivým ľuďom, sprístupní im celé mesto. Prvok tolerancie robí funkčný systém ľudskejším, súvislosť a závislosť je obojstranná.

Urbánna slušnosť a demokracia

Prejavy slušnosti v širokom zmysle slova: zdvorilosť, tolerancia, vzájomná pomoc, ohľaduplosť, prívetivosť, nezistnosť, asertivita voči inkosti a menšinám) tvorili od nepamäti konštitutívne väzby mestského života a kultúry. Tie sa sice od mesta k mestu mohli meniť, môžu sa v jednom meste historicky modifikovať, ale tvorili a dodnes tvoria základné podhubie mesta, späťne osvetľujúce tak ľudské činnosti a vzťahy, ako aj ich priestorové formy, dávajú im sfarbenie a zmysel aj napriek tomu, že boli na dlhý čas prekryté „silovým inštrumentárom“, ktoré je produkтом skôr mestskej civilizácie a technológie ako mestskej kultúry.

Urbánna slušnosť je nielen historickým produkтом mestského života a kultúry, ale má aj sama zatial nereflektované mestotvorné aspekty a dokáže obyvateľov a návštevníkov mesta motivovať k adekvátnym reakciám a činnostiam. Tým sa však jej význam všetkým nevyčerpáva. Dá sa predpokladať, že v dobe, v ktorej postupne padajú nástroje silných a silových postupov na všetkých úrovniach, keď sa „oslabujú“ nástroje územného plánu, normatívnych predstáv o meste a prechádza sa od imperatívnych postupov k strategickým postupom, stanú sa tendencie urbánnej slušnosti priateľnou možnosťou urbanistickej tvorby a myslenia.

Ohľaduplosť, prívetivosť a tolerantnosť nemusia byť len charakteristiky ľudského správania, vzťahov človeka voči človeku, ale môžu sa stať, ako v prípade bezbariérového myslenia a univerzálnego navrhovania, aj závažnými postulátmi architektonickej a urbanistickej tvorby, ktorá sa prejavuje nielen vo vzťahoch mestských štruktúr voči ľuďom, ale aj vo vzájomných súvislostiach jednotlivých komponentov mesta, napríklad dopravného systému voči pešej zóne alebo námestiu, novostavby voči uličnej čiare, architektúry expandujúcej firmy voči drobným architektúram pôvodného mestského osídlenia, dominánt voči obrazu alebo panoráme mesta atď.

V slovákych slušnosť a zdvorilosť sa v slovenskom jazyku aj vo väčšine „živých i mŕtvych“ európskych jazykov objavujú priestorové dimenzie v doslovnom alebo prenesenom význame alebo odkazy k miestu ich utvárania. Ako poukazuje význam slova zdvorilosť – vo francúzštine. courtoisie, v nemčine Höflichkeit – ide tu jednak o formy správania pestované na šľachtických dvoroch, ale aj o správanie viazané vždy priestorovo: dver, vchod, námestie.

Slová slušnosť a zdvorilosť označujú primárne určité formy ľudského správania ako napríklad: vzdávanie úcty starším, pozdravy, privítania známych, priznávanie práva ženám, deťom, cudzincom. Formy zdvorilosti a slušnosti môžu mať podobu nepisanič zvyklostí, ale môžu získať aj podobu kodifikovaných pravidiel ceremoniálov a etikety, v ktorej sa prirodzené vzdávanie úcty môže meniť na vzdávanie

5 | Barcelona, Paríž – dva kontrastné prístupy k riešeniu osnovy mesta

Božej poukázal na kontrast medzi krutosťou stredovekého Paríža na jednej strane a slušnosťou mesta na strane druhej. Tá sa prejavila v práve azylu na akademickej pôde a v kostoloch.

Učebnicovo uvádzaná základná renesančná budova Ospedale degli innocenti vo Florencii bola prejavom maximálnej slušnosti voči najslabším členom mestskej komunity.

Parížska Invalidovňa bola postavená a dodnes je veľkolepý objekt v centrálnej časti mesta. Slušnosť ako prejav mestskej kultúry primárne súvisela s udeľením slobody, práva azylu, poskytnutím prístrešia všetkým vrátane najslabších, opušteným deťom, postihnutým a prenasledovaným. Dnes, v rámci lineárne chápaneho pokroku sme oveľa ďalej a pozrime sa, ako stavame, prispôsobujeme... objekty pre azylové domy, domy pre odkázaných. Odsúvame ich na perifériu záujmu i mesta.

V momentoch, keď aj mesto podľahlo diktátu normatív, vyučovania iných, slabých i oslabených, začína sa správať v pravom zmysle slova neslušne, začína produkovať právne, politické a etické normy, ktoré aj dnes pripadajú mnohým ako čosi najprirodzenejšie a najsamozejmejšie. Z aspektu konkrétnych mestotvorných situácií urbánna slušnosť vyjadruje slobodné uplatňovanie „slabších“ systémov mesta voči „agresívnejším“, napríklad periférii voči centrám, pešich zón voči doprave, obchodných funkcií voči obytným, novostavieb voči existujúcej zástavbe, chátrajúceho fondu a menej efektívnych prevádzok k novým technológiám. Sledujeme vzťah stabilných, obrany neschopných fasád voči premenlivým, dynamickým náterom, grafickému dizajnu a reklame.

Preferencie univerzálneho navrhovania zahrňujú všetky minoritné nároky oproti navrhovaniu rešpektoujúcemu len typologické nároky spriemerovaného plnohodnotného dospelého jedinca. Všeobecne,

úcty vznešenejšiemu, významnejšiemu, silnejšiemu. Hoci to dnes možno len ľahko a zložito dokazovať, možno predpokladať, že pôvodne slušnosť a zdvořenosť vznikala v mestských spoločenstvách ako prejav „nepísanej“, ale o to viac charakteristickej úcty voči „slabším“ v širokom zmysle slova.

V klasickej literatúre nájdeme príklad: „V čase, keď sa odohráva tento príbeh, uplynulo šestnásť rokov od vtedy, čo jedného krásneho dňa v Nedeľu Quasimodo ktosi v Chráme Matky Božej po omši položil malé živé tvorenie do drevených jasiel, zapustených do dlažby v predchádzajúcom po ľavej strane hlavnej lode... Bolo zvykom, že sa v týchto drevených jasiach vystavovali nájdené deti na oči verejnej dobročinnosti. Kto chcel, mohol si ich odziaľ vziať. Pred drevenými jasiami bola medená miska na milodary...“ (Quasimodogeniti – meno prvej nedele po Veľkej noci – ako novonarodení) – pozn. autora. Victor Hugo v Chráme Matky

všadepríomná slušnosť je vzhľadom na ľudskú prirodzenosť zrejme science fiction, ale v reálnej mieri je predpokladom sociálneho pocitu bezpečia.

Štruktúra mesta – vnútrobloky

Podľa Ch. Norberga Schulza mesto a architektúra zhromažduje charakter prostredia. (Schulz 1994)³. Voľne by sme mestské bloky mohli chápať ako pokračovanie tejto fenomenologickej tézy. Mestský blok má svoj vnútorný život, ktorý odráža individualitu obyvateľov a podmienok, v ktorých sa vyvíjal. Nech bol zakladateľský zámer alebo inak nastolený stav usporiadanosťi na začiatku akýkoľvek, život vždy prinesol miestnu svojpráenosť. Ľudia si priniesli so sebou zvyky z bývalého bydliska alebo si vytvárali svoje vlastné svety. Kuriozitou sú mestské bloky v obrysse pôvodných antických amfiteátrov vo Florencii a v Lucce. Základná osnova, štruktúra mesta má, či už chcené, alebo časom vygenerované dôsledky na bezpečnosť celku alebo časti. Diferenciáciu vnútorného života mestských blokov možno pozorovať najmä na veľkých ortogonálnych schémach. Zatiaľ čo rastlé, radiálno-centrálne, hviezdicové schémy sú a priori diferencované, ortogonálne rastre sa diferenčujú následne. Barcelona so svojou vertikálnou reguláciou sa líši od pôdorysne striktných rastrov New Yorku, Buenos Aires, Perthu, kde sa bloky výškovo differencujú. Samostatným príbehom sú americké mestá stále rešpektujúce Jeffersonov grid, čo bol asi najväčší zásah do členenia územia v histórii. S expanziou osídľovania prišli možnosti definovať a deliť nové územie. Územný plán z roku 1785, navrhnutý Thomasom Jeffersonom, rozšíril dosah vlády na územia rieky Mississippi a Veľkých jazier. Ako reakciu na, podľa neho mätúci, dovtedy používaný zememeráčský systém, Jefferson navrhol nový pravouhlý mriežkový systém. Mriežka rozdelila územie krajiny na časti o ploche jednej štvorcovej milie – 640 akrov. Dôsledkom bolo viditeľné členenie relativne nedotknutej krajiny. Toto nariadenie bolo prvé svojho druhu v Amerike, ale ovplyvňuje urbanizmus a územné plánovanie dodnes. Najmä predmestia amerických miest sú do úmoru štvorčekované až po úroveň mestského bloku.

V roku 1859 Ildefons Cerdà napísal knihu *Teória stavby miest*, na podporu svojho predbežného plánu na rozšírenie Barcelony z roku 1855. Cerdà odvážne predvídal novú civilizáciu, podporenú spútaním energie pary, ktorú bude možné charakterizať mobilitou a komunikatívnosťou. Cerdà v podstate išiel v de Garayových stopách, ibaže jeho rastrová totalita Buenos Aires z roku 1583 sa postupne výškovo diferencovala a Barcelona ostala v jednej nivelete. Racionálny, radikálne egalitársky návrh je dodnes unikátny. Karteziánsky raster stále predstavuje interpretačnú polaritu medzi totalitou a demokraciou.

Totalita rovnakosti alebo demokracia rovnosti prístupu? Jednu z odpovedí ponúka práve mestský blok. Cerdova totalita sa demokratizuje smerom dovnútra, google maps dnes ponúka priam dobrodružnú prechádzku po jednotlivých, pôdorysne aj výškovo rovnakých blokoch. Vnútri si každý žije očividne vlastným, individuálnym životom. Pravouhlý pôdorys mesta je orientačne a dopravné bezpečný.

Úplne inak bola založená Haussmannova obnova alebo aj hausmanizácia Paríža objednaná Napoleonom III. a realizovaná prefektom, barónom Haussmannom v rokoch 1852 až 1870. Práce však pokračovali aj po skončení druhého cisárstva v roku 1870. Projekt obsahoval všetky urbanistické hľadiská v centre mesta aj v okolitých oblastiach (dištriktoch): ulice a bulváry, reguláciu budov a fasád, verejné parky, vodovody a kanalizáciu, mestské zariadenia, verejné pamätníky. Paríž dal dnešnú tvár. Jeho racionálne priestorové aj infraštrukturálne prečistenie mesta je sprevádzané i menej oficiálnymi komentárimi, z hviezdicových priesčníkov viacerých bulvárov sa mesto dalo účinne ovládať delostrelcom. Parížsky mestský blok je dôsledkom tohto konceptu.

Mestský blok ponúka vzrušujúce interpretácie založené na Arendtovej pohľade na grécke polis, pre ktoré boli rovnako charakteristické hradby a zákon. Rovnakú pozíciu tu mal staviteľ mesta a zákonodarca. Mestský blok je najmenšia časť mesta, najmenší taxón, kde táto paralela ešte platí. Striktne vymedzený priestor so zvykmi, ktoré sa v konkrétnej podobe vyvinuli v každom bloku mierne odlišne. Sociálne vedomie „nášho dvora“ sa premietlo aj do mestskej literatúry. Mestský blok môže obsahovať polosúkromný-poloverejny dvor, môže byť kompaktnou budovou, môže v ňom byť park alebo ho môže vyplniť Eisenmannov berlínsky pamätník holokaustu. Program rekonštrukcie mestských blokov je ambíciou mnohých miest. Začiatkom deväťdesiatych rokov sme ako FA spolupracovali s viedenskými kolegami na projekte obnovy bloku v štvrti Favoritten vo Viedni.

Spôsob komunikácie

Mesto komunikuje so svojimi obyvateľmi, s návštěvkmi a pasantmi prostredníctvom prvkov, ktoré patria do kategórie informácií, príkazov, zákazov... Vytvárajú systém, ktorý je mestu nadradený, napríklad všeobecný systém dopravného značenia, alebo mesto ako „Corporate Identity“ charakterizuje. Krajnou normou komunikácie sú rozkazy – princíp rozšírený v armádach celého sveta, autoritárské režimy ho rozširujú vo väčšej či menšej mieri aj do verejnosti, teda aj do mesta. Mesto sa potom hemží „rozkazmi“, ako sa správa. Spoločenstvá navyknuté na demokratické spôsoby totalitu príkazov neprijmú, v procese vzniku a vyzrievania demokraciu sa spôsob

6 | Nabádanie k ostražitosti, Sydney

7 | Uzavreté obytné súbory, Castle v holandskom Dordrechte, Port Grimaud v južnom Francúzsku

komunikácie modifikuje. Informačný systém mesta môže oscilovať medzi dvoma krajnosťami – rozkazmi a empatiou. Ponúka sa celý rad otázok a osobných postojov:

- Ako sa dá niečo slušne a súčasne nekompromisne „pričať“?
- Môžu sa ľudia správať slušne v prostredí vyformovanom agresívne – voči sebe navzájom aj voči prostrediu?
- Reagujem takto, lebo chcem/rozhodol som sa tak... Určitá situácia ma motivovala a prijal som to za svoje.
- Keď ma niekto/niečo slušne požiada, viac ma to zaväzuje ako príkaz; splnenie príkazu nevytvára vnútorný záväzok.

Je slušnosť prejavom vlastnej vôľe alebo môže byť aj dôsledkom strachu z následkov? Otázkou je, ako formovať prostredie, aby evokovalo slušnosť. „Systém“ musí byť silnejší, musí ponúkať možnosti, ktoré možno prijať; iniciatíva zdola má nízku účinnosť. Organizácia dopravy má informovať o svojom fungovaní dostatočne zrozumiteľne nielen obyvateľov, ktorí sa vyznajú. Odstraňovanie mestského odpadu musí o spôsobe odhadzovania odpadkov taktiež informovať. Komunikácia ponechaná na spontánnosť a náhodnosť dáva mestu nádych anarchie. Normatívnosť vyjadrená napríklad v dopravných a iných značkách, môže byť reštriktívna, operujúca skôr so strachom z jej nedodržania alebo môže rátať so slušnosťou oslovených a operovať so zdvorilosťou. Asociatívnosť systému komunikácie, narábanie s evokovaním empatie je účinnejšie, lebo povedané s Milanom Kunderom: „Ani smrť nemá rada, keď sa jej prikazuje.“ Spôsob komunikácie musí byť účinný a slušný až zdvorilý, inak vyvolá prirodzené ľahostajné, neutrálne až negatívne reakcie. Komunikačný systém by mal oslovovať prah mravnosti a zodpovednosti. Nesprávnych, neslušných vecí sa máme vystrihať, nie preto, že nám hrozia sankcie, ale preto, že sme sami prijali presvedčenie, že sa to nepatrí. Komunikačný systém by nás mal zahanbiť, ak sa zachováme inak, ako sa „patri“. obr. 5

Mesto ako potenciálne bojisko

Na vojenskej katedre, kde sme získavali odbornosť ženistov, nás učili, ako zničiť to, čo sme sa v škole učili tvoriť. Vojenský pohľad na svet. Boli sme školení, kde umiestníť nálož, aby boli budovy, mosty čo najefektívnejšie zničené. Pozitívne vedomosti boli stavané do služieb účinnej deštrukcie, vieme, kde je v zelezobetóne výstuž... v predpätom nosníku stačí zlikvidovať kotvy.

Vojenský pohľad na mesto bol však dovedený k úplne iným horizontom. Novodobí stratégovia očividne čítajú aj neočakávané texty, vznikajú kuriózne spojnosti.

O urbanistickom výskume na vojenských akadémiah píše známy teoretik, architekt Eyal Weizman v texte Lethal Theory⁴. Hustá urbánna štruktúra starých arabských miest a utečeneckých táborov tvorí základňu pre útočnú smrtonosnú teóriu Un – walling... možno „nerešpektovanie stien“, „odsteňovanie“.

Likvidácia teroristov v Nabluse v roku 2002 sa odohrala prienikom izraelských vojakov cez steny a interiéry domov. V hustej urbánnej štruktúre ostali vraj aktéri konfliktu zo vzduchu takmer neviditeľní. Použitý princíp invernej geometrie prevrácia mestskú štruktúru naruby: likviduje súkromie, obnažuje súkromné vnútornosti mesta.

Arendtovej demokratická schéma bezpečnosti, istoty v meste:

- politická úroveň – „hradby: fyzické alebo právne
- súkromná úroveň – steny domov a bytov – je tu zrušená.

Vojaci všeobecnou teóriou {čítajú autorov(!)... Deleuze, Guattari... Tschumi} jednak sofistikujú, snažia sa legalizovať... zakrývať podstatu násilia, nech by bolo prípadne akokoľvek oprávnené, jednak získavajú „intelektuálny“ náskok pred protivníkom.

Likvidácia mesta „zhora“ alebo akokoľvek na diaľku je pre aktéra abstraktná, pri prekračovaní stien ide o krajne fyzický zážitok. Ide o postmodernú verziu už skôr známych taktík v urbánnych konfliktoch. Pri obrane Stalingradu bol z núdze uplatnený princíp distribuovaného, nehierarchizovaného velenia, lebo tu bojiskom boli ulice. Bolo nevyhnutné spoľahnúť

8 | Sklenená elegancia, architektúra verus bezpečnosť,
Manchester

sa na iniciatívu jednotlivých skupín bojovníkov, centrálne velenie nemohlo mať prehľad a účinne komunikovať.

Dnes sa dá využiť špičková elektronika na pozorovanie prítomnosti ľudí v domoch cez steny, mestské tkanivo je priehľadné, priam mizne. Následne najnovšie zbrane umožnia cez steny účinnú streľbu.

K špeciálnym jednotkám patria architekti a stavební inžinieri, ktorí vedia stavať, a preto aj účinnejšie selektívne ničiť. „Chirurgické“ ničenie objektov protivníka nie je z hľadiska rozsahu ničenia porovnatelné s masívnym bombardovaním z lietadiel alebo delostreľbou. Účinok na protivníka je vrah ešte horší. Útočiaci vojaci môžu byť v miestnosti vedľa, nad, pod... cielovou skupinou a nikto nevie, cez ktorú stenu, strop, podlahu vojaci preniknú, alebo cez ktorú stenu so smrteľnou účinnosťou priletia projektily. Steny medzi domami a bytmi účinnosť útoku možno paradoxne zvyšujú, lebo útočníci sú neviditeľní, aspoň pokiaľ cielové skupiny nezískajú rovnakú techniku. Priestor je podľa tejto teórie len vecou interpretácie... ulice, dvere, okná, sú zakázané, lebo útočníkom tu hrozí smrť, pohyb cez steny a interiéry domov je bezpečný.

Vojaci s filozofickým a iným odborným vzdelaním robia z vojny a zabývania príbeh zdôvodňovaný metódami PR. Architekti ako keby mali vymýšlať mesto s ohľadom na budúci vojenský konflikt, čo urbanizmus umožní, alebo v čom zabráni tej-ktorej strane konfliktu. A nejde tu o tradične chápanú obranu, ale o charakter a kvalitu mestského tkaniva z hľadiska prieupustnosti. Ostane armáda útočníkov – obrancov na uliciach alebo presiakne do vnútra budov? Tvorí mesto ako potenciálne bojisko je morbidná predstava, ale niektoré vojenské akadémie takto možno získať (intelektuálny?) náskok.

Starý známy boj o Berlín bol, samozrejme, iným príbehom, vrcholilo moderné vedenie vojny, hlavnú úlohu hrali ulice, symbolom bolo vztýčenie sovietskej zástavy na Reichstagu. Teória opisovaná Eyalom Weizmanom zrejme nie je priamo prenosná na európske mestá, určite však dotvára pohľad na fénomén mesta.

Súčasný stav

Vo výučbe sa pohybujeme v celej škále mierky, ktorú „obhospodaruje“ FA STU. V mierke mesta ide o úvalu, či je bezpečné mať priamo na území mesta letisko a rafinériu, v mierke architektúry sa venujeme najmä bezpečnosti obytného prostredia a v mierke dizajnu ide o bezpečnosť sveta predmetov. Bezpečnosť obytného prostredia tvorí ťažisko našej pozornosti. Už pred výše 10 rokmi sme sa podrobne začali venovať štrukturácii a diferenciácií prostredia od intímneho cez súkromné, polosúkromné, poloverejné a verejné. Aj skúsenosti z projektu CPTED ukazujú, že dôsledné hierarchizovanie obytného prostredia prispieva k jeho bezpečnosti. Ďalšou možnosťou je vytváranie uzavretých enkláv – kondomínií, tu je otázka, či sa koncepcia „secured by design“ nemení na „isolated by design“. Novým fenoménom je zohľadňovanie súčasnej hrozby terorizmu, do architektúry vniká napríklad zohľadňovaním používania celozasklených priečelií. Padajúce sklo môže byť zdrojom väčších rizík ako samotný (bombový) útok.

Štúdia bola spracovaná v rámci vedeckého výskumu v kontexte medzinárodného projektu CPTED.

¹ ARENDTOVÁ, Hannah: Vita activa. Praha, OIKOMENH 2007.

² HALLER, F.: Totale Stadt, ein Globales Modell. Olten, Walter – Verlag 1968.

³ SCHULZ, Ch. Norberg: Genius loci. Praha, Odeon 1994.

⁴ Eyal Weizman je architekt sídliaci v Londýne, je riaditeľ centra pre výskum architektúry na Goldsmiths College, University of London. Weizman, Eyal: Lethal Theory: http://roundtable.kein.org/files/roundtable/Weizman_lethal%20theory.pdf: V príspevku boli voľne použité publikované texty:

⁵ ŠPAČEK, Robert: Urbánna demokracia ako fenomén mestského prostredia. In: Životné prostredie, roč. 33, 1999, č. 2, s. 61 – 66.

⁶ ZERVAN, M. – ŠPAČEK, Robert: Hypotéza urbánnej slušnosti. In: Životné prostredie, roč. 35, 2001, č. 4, s. 173 – 178.

⁷ ŠPAČEK, Robert: Seriál Tváre mesta v časopise Eurostav

TM 2. Demokracia, ES 2/2003 s.85

TM 3. Totalita I. (diktátori ako architekti), ES 3/2003, s. 89.

TM 4. Totalita II. (architekti ako diktátori), ES 4/2003, s. 61.

TM 9. Slušnosť I. – trocha história, ES 2/2004, s. 29.

TM 10. Slušnosť II. – tolerancia, ES 3/2004, s. 61.

TM 11. Slušnosť III. – spôsob komunikácie, ES 4/2004, s. 59.

TM 13. Neslušnosť, ES 7/2004, s. 57.

TM 14. Graffiti, pôvodné graffiti, ES 8/2004, s. 67.

TM 17. Bezpečnosť I, ES 3/2005, s. 71.

TM 18. Bezpečnosť 2, ES 4/2005, s. 75.

TM 21. Ideálne mesto, ES 8/2005, s. 59.

TM 23. Taktelná zóna mesta, ES 2/2006, s. 72.

TM 40. Vojenský „urbanizmus“, ES 9/2008, s. 36.

TM 53. Vnútrobloky, ES 3/2010, s. 31.